

Радянський Союз

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте, у якому становищі перебувала країна після громадянської війни та іноземної інтервенції.

Перейшовши за цим посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=m0XQtY1sYx8>, ви зможете переглянути відеоматеріал, присвячений особливостям побудови соціалістичного ладу в СРСР.

1. Нова економічна політика. В перші роки після приходу до влади більшовиків ними здійснювалася політика «воєнного комунізму» — політика, спричинена громадянською війною та іноземною інтервенцією, у якій прийняли участь як країни Четверного союзу, так й недавні союзники по Антанті.

Небезпека військової поразки у поєднанні з проблемою голоду, змусила більшовиків вдатися до концентрації всіх наявних ресурсів в руках держави.

Складові політики «воєнного комунізму»:

- націоналізація (перехід до державної власності засобів виробництва);
- продовольча, а згодом й взагалі суцільна розкладка (вилучення «надлишків» зерна, картоплі, сіна, м'яса та ще 20 видів харчів й сировини);
- заборона будь-яких, крім державної, видів торгівлі, впровадження безгрошових розрахунків;
- перехід до системи зрівняльного (однакового) розподілу продуктів та промислових товарів серед працюючих, шляхом видачі харчових пайків та за спеціальними карточками;
- обов'язкове залучення до праці всіх працездатних громадян.

2. Причини переходу до нової економічної політики. Політика «воєнного комунізму» дозволила зосередити всі ресурси в період боротьби з інтервентами та внутрішньою контрреволюцією. Проте відхід від товарно-грошових відносин та інших економічних стимулів надала розвитку економіки однобічного характеру і став гальмом на шляху відновлення господарства, зруйнованого тривалою війною.

Невдоволення селян такою політикою призвело до виникнення повстанських вогнищ у різних регіонах країни. У березні 1921 р. спалахнув заколот у Кронштадті, у ході якого висувалися гасла «Влада Радам, а не партіям!», «Ради без більшовиків!». Відбулися страйки й демонстрації робітників.

Початок новій економічній політиці (НЕПу) поклало рішення про заміну продрозкладки натуральним податком, прийняте у березні 1921 р.

НЕП означав насамперед часткове відновлення товарно-грошових відносин у промисловості, торгівлі і сільському господарстві.

Особливості НЕПу:

- запровадження продподатку в селі (спочатку 20, а потім - 10 % врожаю) та госпрозрахунку на державних підприємствах;
- ринковий продаж надлишків;
- право торгівлі хлібом;
- здача землі в довгострокову оренду;
- скасування заборони на використання найманої праці;
- надання тимчасових концесій (дозвіл на господарську діяльність) іноземцям;
- грошова реформа.

Відродження сільськогосподарського ринку, піднесення промисловості та введення твердої валюти сприяли швидкій відбудові села. До 1923 р. в основному були відновлені посівні площі, а у 1925 р. валовий збір зернових вже перевищував рівень 1909-1913 р. на 21 %. Відновився експорт сільськогосподарської продукції за кордон.

Значні перетворення відбулись і в промисловості. Підприємства легкої і харчової галузей переважно було денаціоналізовано, у російській індустрії відродився приватний сектор.

У 1922 р. близько 90 % промислових підприємств країни були об'єднані у 421 трест. Трестівський госпрозрахунок, навіть обмежений, дозволив поступово відродити важку індустрію і транспорт, здійснити модернізацію енергетичної бази промисловості на основі використання електроенергії.

Економічні успіхи часів НЕПу сприяли поліпшенню матеріального становища населення. Було скасовано трудову повинність і зняті обмеження на зміну роботи. Реальна заробітна плата робітників помітно підвищилася, досягши у 1925—1926 рр. 93,7 % довоєнного рівня.

Відновилося видання альманахів, дореволюційних журналів, відкривалися приватні видавництва, створювалися товариства поетів, художників, незалежні спілки письменників. Почався процес рееміграції діячів культури і мистецтва. У Радянську Росію повернулося понад 120 тис. біженців.

3. «Договірна федерація» радянських республік. Утворення СРСР. Відразу після закінчення громадянської війни розпочалось оформлення договірних відносин між РСФРР та іншими радянськими республіками. У 1920-1921 рр., були укладені угоди про військово-економічний союз між Росією і Азербайджаном, військовий і господарський союз Росії й Білорусії, союзні договори між Росією та Україною, Росією і Грузією. З весни 1921 р. почалося створення Закавказької Федерації (ЗСФРР), що остаточно оформилася в березні 1922 р.

1922 р. комісією під керівництвом наркома у справах національностей Й. Сталіна було розроблено проект входження національних республік до складу РСФРР лише на правах автономій.

Натомість В. Ленін виступив проти надмірного централізму, за необхідність збереження формального суверенітету й атрибутів незалежності кожної республіки. Він запропонував форму федеративного союзу як добровільного і рівноправного об'єднання самостійних радянських республік, що передавали на паритетних засадах ряд своїх суверенних прав на користь загальносоюзних органів влади.

Перший Всесоюзний з'їзд Рад відкрився 30 грудня 1922 р. У ньому взяли участь 2215 делегатів. З'їзд у цілому затвердив Декларацію і Договір про утворення СРСР у складі чотирьох республік - Російської Федерації, Української СРР, Білоруської СРР і ЗСФРР (у якій ще раніше були об'єднані Азербайджан, Вірменія й Грузія).

ЦЕ ВАРТО ЗНАТИ

Сталін (справжнє прізвище Джугашвілі) походив з Грузії. Навчався у православної духовній семінарії, але був на останньому курсі виключений. З 1903 р. належав до більшовиків, займався партійною роботою. У листопаді 1917 р. увійшов до складу вищого органу - Бюро ЦК партії. Із часом нетерпимий, конфліктний характер Сталіна почав турбувати Леніна, і він залишив спеціальний лист, в якому пропонував усунути Сталіна з посади генерального секретаря, проте це побажання так й не було враховано.

Декларація законодавчо закріплювала принципи устрою союзної держави: добровільність, рівноправність і співробітництво на основі пролетарського інтернаціоналізму. Право вільного виходу декларувалося, однак механізм його здійснення не визначався.

У січні 1924 р. була прийнята перша конституція СРСР, відповідно до якої вищим органом влади проголошувався З'їзд Рад СРСР. У перервах між з'їздами верховну владу мав здійснювати Центральний Виконавчий Комітет (ЦВК) СРСР, що складався з двох законодавчих палат — Ради Союзу і Ради Національностей. ЦВК формував уряд Союзу — Раду Народних Комісарів, до компетенції якого відносились іноземні справи, 1924 р. у результаті національно-державного розмежування в Середній Азії було утворено Туркменську і Узбецьку РСР.

Утворення СРСР загалом сприяло розвитку економіки, культури і подоланню відсталості окремих республік. Проте ключові політичні і господарські рішення, що приймалися центральними партійними органами, були обов'язковими і для республіканських.

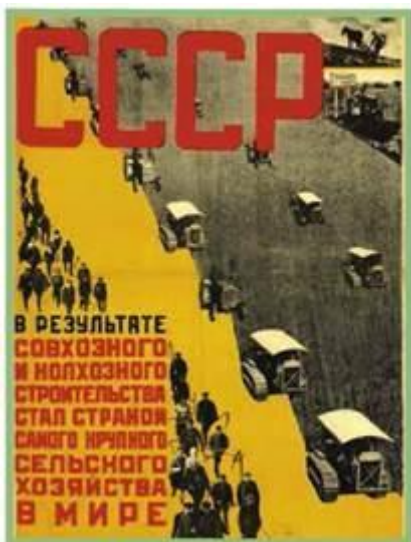
У 1924 р. помер Ленін. Внаслідок внутрішньополітичної боротьби за владу, всупереч рекомендаціям попереднього лідера, фактичним керівником партії було обрано Йосипа Сталіна.

4. Планова модернізація. До 1926 р. радянська економіка майже досягла рівня 1913 р., але технічна і технологічна база СРСР була вкрай застарілою. При цьому економічне відставання СРСР від передових країн Заходу й США продовжувало зростати. У цих умовах на порядку денному гостро постало завдання завершення індустріалізації.

Курс на індустріалізацію СРСР та подолання техніко-економічної відсталості економіки країни проголосив XIV з'їзд ВКП(б) (1925 р.). У стратегії реконструкції пріоритетне значення надавалось нарощуванню військового потенціалу СРСР, що диктувало необхідність прискореного розвитку металургії і машинобудування.

Вирішуючи завдання модернізації економіки, СРСР практично не міг розраховувати на іноземні інвестиції. Тому індустріалізація здійснювалася головним чином за рахунок внутрішніх резервів, якими стали:

- податкові надходження та кошти від аграрного сектора;
- доходи від інших галузей і монополії зовнішньої торгівлі;
- грошові позики у населення (у 1925-1930 рр. - понад 2 млрд руб.);

- **Пропагандистський плакат, присвячений колгоспному і радгоспному будівництву.**

У 1925 р. пріоритетними напрямками в здійсненні індустріалізації було визнано передові на той час галузі - електроенергетику, металургію, хімічну промисловість і машинобудування.

Водночас вони мали стати основою військово-промислового комплексу, що формувався в СРСР. Першочергова увага була зосереджена на створенні потужної енергетичної бази для важкої індустрії.

У 1927 р. радянські економісти приступили до розробки першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства (на 1928/29 р. - 1932/33 р.), здійснення якого в короткий термін мало перетворити СРСР у потужну промислову державу. Понад 80 % всіх інвестицій спрямовувалося на розвиток важкої промисловості і енергетики, а головним джерелом фінансування мали стати ресурси, викачувані з села.

Курс на форсовану індустріалізацію зумовив швидке згортання НЕПу. Госпрозрахунок на державних підприємствах було скасовано. Узимку 1927 р. хлібний ринок було остаточно монополізовано державою, а ринковий механізм ціноутворення був замінений на директивний.

Друга п'ятирічка виконувалася у 1933-1937 рр. Зокрема, в Українській РСР було збудовано, як і передбачалося, гіганти чорної металургії: «Запоріжсталь», «Азовсталь», «Криворіжсталь», великі машинобудівні заводи: Новокраматорський, Харківський турбогенераторний, Луганський паровозобудівний та ін.

7 серпня 1932 р. було прийнято постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», якою розкрадання майна прирівнювалось до державних злочинів і підлягало суворим видам покарання. У постанові не обумовили мінімальні розміри вкраденого, що спричинило чимало випадків неадекватності покарання (за що постанову в народі прозвали «законом про п'ять колосків». Тому, вже через кілька місяців (1 лютого 1933 р.), застосування її до «осіб, винних у дрібних одиничних крадіжках суспільної власності, або трудящих, що вчинили крадіжку з нужди, через несвідомість і за наявності інших пом'якшуючих обставин» було визнано помилковим, а також наслідком «дій ворогів, що залишились у правоохоронних органах». На 1935 р. 98 % усього земельного фонду СРСР знаходилось у колективізованих господарствах.

3. Особливості комуністичного тоталітарного режиму сталінського зразка. 1929 р. став роком початку затвердження сталінського тоталітарного режиму в СРСР. Сталін на той час мав уже значну владу і вплив у партії та в народі. Своїх політичних супротивників він почав усувати, звинувачуючи їх у антидержавній діяльності. Він спромігся знищити залишки внутрішньопартійної демократії й поступово затвердити свою одноосібну владу в партії та країні.

В основі цього явища було багато причин:

- поступове зрощування партійного й державного апаратів;
- монополізм політичної влади в руках однієї партії;
- переростання диктатури класу в диктатуру еліти партії.

Апогеєм сталінського тоталітарного режиму стали репресії - «чистки» — проти своїх колишніх соратників, які відбувалися у 1937-1938 рр. Під час цих «процесів» були безпідставно звинувачені і знищені найвпливовіші партійні та державні діячі: Каменєв, Зінов'єв, Риков, Бухарін, Євдокимов, практично весь вищий командний склад армії - Тухачевський, Якір, Примаков, Уборевич та ін.

ЦЕ ВАРТО ЗНАТИ

Напередодні Другої світової війни лише в армії було репресовано: троє з п'яти маршалів, троє з п'яти командармів першого рангу, всі десять командармів другого рангу, 50 з 57 командирів корпусів, 154 з 186 командирів дивізій, усіх 16 армійських

комісарів першого і другого рангу, 25 з 28 корпусних комісарів, з 456 полковників - 401. Загальна кількість постраждалих військових становить близько 40 тис. осіб.

Внаслідок масових репресій у 1930-ті рр. було відчутно знекровлено інтелектуальні сили радянського суспільства в політиці, армії, економіці та науці.

Ще одним напрямом спланованої модернізації стала колективізація сільського господарства. Основними елементами колективізації були:

- усупільнення землі, засобів виробництва, худоби (тобто ліквідація приватної власності і створення спільної колгоспно-кооперативної);
- позбавлення селян прав розпоряджатися переважною більшістю вирощеної продукції через обов'язкове постачання її державі за значно нижчими від ринкових цінами;
- «розкуркулення», тобто ліквідація заможних господарств, де використовували найману працю. Сталінське керівництво пішло на це всупереч рішенням XV з'їзду партії, якими політика «розкуркулення» визнавалась «неприпустимою». Більше того - із часом вона поширилась на всіх селян, що чинили бодай пасивний опір колективізації.

«Куркульські» господарства, що підлягали ліквідації, поділялися на три категорії: перша — учасники антирадянських виступів і організатори терористичних актів, які підлягали ізоляції у в'язницях і таборах; друга — ті, хто чинив менший опір колективізації, їх виселяли до Казахстану або північних районів країни; третя — ті, хто не чинив опору, їм надавали ділянки землі поза межами колгоспів.

Головним показником ефективності колгоспної системи для сталінської влади була хлібозаготівля. Держава постійно збільшувала плани постачання зерна, забираючи у селян від 60 до 70 % зібраного врожаю, а в 1932-1933 рр. для остаточного виконання плану до 90 %. Це призвело до голодомору в Україні, та до сильного голоду на Кубані, Волзі та Дону.

Формуємо компетентності

Хронологічну. Зробіть хронологічний ланцюжок процесу утворення СРСР.

Просторову. Покажіть на карті республіки, з яких було утворено СРСР.

Інформаційну. Використавши додаткові джерела, порівняйте процес індустріалізації в СРСР і аналогічні процеси в розвинутих країнах Заходу.

Логічну. 1. Визначте причини, суть і спрямованість нової економічної політики.

2. Схарактеризуйте політичну систему СРСР за Конституцією 1924 р.

3. Яку мету переслідувала політика колективізації?

4. У чому полягала причина виникнення політичного терору в країні?

Громадянську. Які права людини, на вашу думку, були порушені в Радянському Союзі, а які захищені?